

Zacht Lawijd. Jrg.15, nr.3, september 2016: Theo van Doesburg. "De stem uit de diepte"

Hubert van den Berg. Dada, een geschiedenis. Vantilt. 351 blz.

Das Magazin, nr.22, zomer 2017: Dada(über alles)

2017 is het jaar van *De Stijl*, 2016 dat van Dada. In beide gevallen is het honderd jaar geleden dat ze werden opgericht en dat wordt, zoals gebruikelijk, gevierd met tentoonstellingen en publicaties. Herdenkend doen we de twintigste eeuw nog eens dunnetjes over. Wanneer het om de zogeheten 'historische' avant-garde gaat, komen we dan al gauw de naam tegen van Theo van Doesburg (1883-1931). In Nederland speelde hij een rol vergelijkbaar met die van Guillaume Apollinaire in Frankrijk en die van Carl Einstein in Duitsland. Alle drie propageerden zij de nieuwe avant-gardekunst die ze ook zelf beoefenden, als dichter en schrijver en, in het geval van Van Doesburg, ook nog als beeldend kunstenaar en architect. In 2000 verscheen een imposante, meer dan vuistdikke catalogus van zijn complete oeuvre, met daarin naast reproducties van al zijn tekeningen, schilderijen en ontwerpen zijn hele literaire productie: poëzie (deels gepubliceerd onder het pseudoniem I.K. Bonset), verhalend proza, essays, toneel.

Wat alleen ontbrak was het toneelstuk *De stem uit de diepte*, geschreven in 1914-1915. Men kende de titel, maar ging ervan uit dat het stuk zelf verloren was gegaan - totdat het alsnog opdook in het archief van de Belgische graficus Albert Daenens, hoofdredacteur van het linkse Franstalige tijdschrift *Haro!*, waarin Van Doesburg het in 1920 had willen publiceren. Nu is het afgedrukt in een speciaal nummer van het literair-historisch tijdschrift *Zacht Lawijd*, in handschrift met transcriptie en voorafgegaan door een uitvoerige inleiding van Sjoerd van Faassen, Hans Renders en Erik Buelinckx. Een voorbeeldige publicatie, waarbij je je alleen afvraagt of de kwaliteit van de tekst wel zoveel zorg en aandacht verdient. Want laat ik het maar meteen verklappen en ook de inleiders maken er geen geheim van: *De stem uit de diepte* is niet bepaald een hoogtepunt in Van Doesburgs oeuvre.

Het stuk blijkt niet alleen onspeelbaar, dat is nog tot daaraan toe, maar het gaat zich te buiten aan een onverteerbaar bombastisch pathos, gericht tegen kerk, staat en oorlog. Te midden van het oorlogsgeweld houden de arbeider Ijsbrand (laag voorhoofd) en de intellectueel Jorsa La Fara (hoog voorhoofd) een plechtstatige dialoog, waarin de deceptie wordt uitgesproken over de socialistische arbeidersklasse die in 1914 haar internationalisme inruilde voor een agressief nationalisme, misleid door kerk, regering en 'couranten'. De hele Europese beschaving is 'bankroet'. Alleen het denkende individu, hoe zeldzaam ook, zou nog soelaas kunnen bieden. Naakt bovenop een lijkenberg roept Jorsa uit: 'Ik ben het Denken; de Anarchie, de natuurlijke Waarheid. Die mij doodt, doodt zichzelf'. Hieraan vooraf gaat een merkwaardig antisemitisch tafereel, waarin een Jood op een handkar de lijken van oorlogsslachtoffers verkoopt aan de nabestaanden.

Dit deel van het stuk heet 'De lijkenveiling' en zou zich in de 'verbeelding' afspelen, maar wel gelijktijdig met het eerste deel, dat 'De stem uit de diepte' heet. Het geheel vormt, volgens de ondertitel, een 'simultaanistisch spel van gedachte en verbeelding'. De verwijzing naar het simultane verraadt de avant-gardistische

invloed, al houden de inleiders ook rekening met de mogelijkheid dat Van Doesburg dit woord pas in 1920 aan zijn stuk heeft toegevoegd, aangezien hij in 1914-15 nog nauwelijks warm liep voor de avant-gardekunst. Het stuk verradt hooguit enige invloed van het Duitse expressionisme, inclusief humanitair pathos, een invloed die na de oprichting van *De Stijl* het veld moest ruimen voor constructivisme en - in de pseudonieme gedaante van zijn alter ego I.K. Bonset - dadaïsme.

Het enige in *Een stem uit de diepte* wat aan Dada herinnert, is de verzekering dat er pas iets nieuws kan beginnen nadat het oude en achterhaalde is vernietigd. Of zoals Josra het uitdrukt op zijn lijkenberg: 'Gij moogt niets nieuws denken, niets nieuws doen, alvorens gij uw vaders en uw grootouders gedachten hebt uitgeroeid'. Het principe van Dada is de creatieve destructie, al heeft men vaak de neiging gehad om al te exclusief het negatieve en destructieve te benadrukken. Hubert van den Berg, die een eind 2016 een gedegen geschiedenis van Dada publiceerde, verzet zich hiertegen. Volgens hem was Dada meer dan alleen antikunst of anticultuur, de afbraak stond altijd in het teken van het nieuwe: een nieuwe kunst, en ook een nieuwe wereld en een nieuwe mens, net als bij de meeste andere 'historische' avant-gardebewegingen.

Van Doesburgs naam is vooral met Dada verbonden vanwege de 'veldtocht' die hij in 1923 door Nederland ondernam, samen met zijn vrouw Nelly, Vilmos Huszár en Kurt Schwitters. Bij Van den Berg kan men in de als appendix bij zijn geschiedenis opgenomen 'Dada kroniek' het verloop volgen van deze veldtocht, die met veel hilariteit, verontwaardiging en onverschilligheid (half lege zalen) gepaard ging. Dada was in 1916, midden in de Eerste Wereldoorlog, opgericht in Zürich door met name de Duitser Hugo Ball, zijn vriendin Emmy Hennings en de Roemeen Tristan Tzara. Van een eigen kunstrichting was toen nog amper sprake, betoogt Van den Berg, men identificeerde zich eerder met de reeds bestaande avant-gardekunst, zoals kubisme, futurisme en expressionisme. Pas na de oorlog, in Berlijn en Parijs, zou de nadruk op een nihilistische 'antikunst' komen te liggen, maar ook toen bleef dat iets betrekkelijks, aangezien Dada voor bijna alle deelnemers fungeerde als een 'tussenstation' naar andere bestemmingen, zoals het surrealisme, het communisme en (in het geval van Ball) het katholicisme. Toen Van Doesburg in 1923 Holland voor Dada probeerde te veroveren, was het dadaïsme elders eigenlijk al voorbij.

Van den Bergs geschiedenis van Dada pakt verrassend ontzuenderend uit. Men heeft er nadien, vooral in de jaren vijftig van de vorige eeuw, veel meer van gemaakt dan het is werkelijkheid was geweest. Van den Berg hanteert een simpel empirisch principe: wie heeft zich waar en wanneer daadwerkelijk, dat wil zeggen: letterlijk, met 'dada' geïdentificeerd? Diverse beroemde namen vallen dan af. In de eerste plaats treft dit lot Marcel Duchamp, die in de jaren vijftig meewerkte aan studies waarin hij zo ongeveer tot de echte uitvinder van Dada werd uitgeroepen. Daar klopt helemaal niets van, aldus Van den Berg. Duchamps *ready mades* mogen dan de kunstwereld op zijn kop hebben gezet (de gevolgen zijn nog overal waarneembaar), met Dada wenste hij in de jaren tien en twintig amper iets te maken te hebben. Het hele idee dat Dada een serieuze afdeling heeft gehad in New

York (waarheen de Fransman Duchamp al vóór het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog was vertrokken) slaat feitelijk nergens op. Het enige wat ervoor pleit is de eenmalige bloemlezing *new york dada 1921*. En als er aan het flinterdunne Amerikaanse Dada een naam moet worden verbonden, dan eerder die van Man Ray dan die van Duchamp.

Van den Berg is niet bang geweest om een 'ondadaïstische' geschiedenis van Dada te schrijven en dat heeft een boek opgeleverd dat het verdient om een standaardwerk te worden. Wie wil weten wat Dada is geweest, kan bij hem terecht. Wie wil weten wat Dada nu nog altijd kan zijn in het land dat Van Doesburg in 1923 Dada-rijp trachtte de maken, kan het zomernummer van *Das Magazin* raadplegen. Daarin komt onder het motto 'Dada (über alles)' gastredacteur Arnon Grunberg aan het woord, die op de vraag wat dadaïsme nu nog kan betekenen in feite zijn eigen mengsel van slapstick, mededogen en quasi-nihilisme inzet als antwoord. Van de overige auteurs die om een reactie werden gevraagd, blijkt alleen de sportjournalist Michel van Egmond een (melig) verhaaltje te hebben ingezonden. Wel krijgen we de bedankjes van de anderen te lezen, plus de vertaling van een selectie uit *Letzte Lockerung*, het 'handbrevier voor oplichters' uit 1920 van de Duitse dadaïst Walter Serner. Dat deze laatste tekst veruit de interessantste bijdrage blijkt te zijn, zegt voorlopig genoeg over de actuele bruikbaarheid van Dada.

(*Ons Erfdeel*, november 2017)